

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

Jedenáctá přednáška

16. prosince 2003

Deontologie: etika morálního zákona

Když jsme se zabývali utilitarismem, zdůraznili jsme situační stránku etiky:

V morálním rozhodování je příkaz jen jednou složkou, která poskytuje jednu ze tří složek, ke kterým patří také situace a rozhodnutí

Zásadní morální orientaci: Dobro proti zlu, život proti smrti, radost proti utrpení: jednej ve prospěch dobra!

Konkrétní situace: V jakých souvislostech rozhodují? Jaké následky toho či onoho jednání?

Rozhodnutí: je na každém jednajícím: co v těchto souvislostech vytvoří nejvíc dobra?

Příklad:

nemocný infekční chorobou:

konat dobro znamená chránit život proti smrti

Situace: jsem v nemocnici, mohu izolovat, poskytnout péči

Rozhodnutí: pečuj o nemocného

Ale:

v přeplněném záchranném člunu: nemohu izolovat, pacient nakazí všechny, všichni zemřou

Rozhodnutí: hodit přes palubu nemocného, zachránit čtyřicet zdravých

Realističtější příklad:

Máme zachránit jeden život nákladnou operací, když to znamená vyčerpat prostředky pro obecnou péči pro všechny?

Jak se rozhodnu záleží na situaci:

Utilitarismus (konsekvencialismus) je situační etika -

a absolutistickou etiku jsme ze situační perspektivy viděli jako dogmatický fundamentalismus

Stačí jednat tak, aby lidé byli šťastní

Jenže ono to není jednoduché, jak jsme zjistili minule:

šťastí se nedá hledat:

je nepřímý následek, když lidé usilují o dobro, a to není jednoznačné: potřebujeme vědět, co je dobro

následky jsou nepředvídatelné:

v dané situaci nemůžeme kšeftařit s následky, potřebujeme dělat, co je správné, a doufat

nejednáme v morálním vzduchoprázdnu:

situace sama vytváří a priorní zásady

Proto nový pohled na formalismus a absolutistickou etiku

absolutistická etika: přesvědčení, že život má svou **správnost** morální zásady platí absolutně, „byť sa zhrnul svet“

anglický gentleman se strojí k večeři

vězeň přináší jablíčka správnému adresátovi

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

Prostě, *některé zásady někdy platí absolutně, nezávisle na situaci*
To je formalistická čili deontologická etika:
Etika absolutně platných zásad

* * *

Pozadí, na kterém vyrůstá formalismus čili deontologická etika

Podobně jako utilitarismus, má náboženské kořeny
lidské soužití poskytuje omezený počet možností
 Jednat tak, abychom dosáhli dobrých výsledků,
 nebo jednat tak, aby to odpovídalo navyklým představám

ve věku víry tyto dvě možnosti představuje
 novozákonní etika proroků, která vyzývá k dobru
 starozákonní etika zákoníků, která vyzývá k poslušnosti

v sekularizovaném věku stejné dvě možnosti
 jednu představuje konsekvencialismus
 druhou představuje formalismus

Nástup formalismu

v prostředí morálního vzduchoprázdna v Anglii a ve východním
 Prusku na konci 18. stol.: nemluví se o smrti Boha, avšak
 něco zemřelo - evropské jistoty, bohem zaručené

Proč došlo k poklesu náboženství?
 Obecně, církve ztotožnily vůli Boží se stávajícím pořádkem na
 podporu trůnů podle formule, že co je známé = přirozené =Boží
 vůle - hluboce konservativní svět, Rakousko nejtvrďší

Kde došlo ke změně vzdor církvím, církve ji odsoudily - jenže
 změna stejně probíhala a tak se nový věk se rodil bez
 požehnání církve

a tudíž i bez morální orientace

Radikální atomizace společnosti, neomezený egoismus vede
 k (ekonomické) válce všech proti všem. Filosofický problém
 doby: hledání nadindividuální zásady, která by překlenula
 izolaci - v tom situace podobná dnešní

**Utilitarismus se pokouší o vyšší zásadu tím, že nadřazuje dobro
 jako takové individuálnímu zájmu -
dobro se stává nadindividuálním prvkem, na němž je možno
 založit společnost, když Boží zákon stejně jako
 přirozenost ztrácí věrohodnost**

Anglosaské země se dávají touto cestou: tam, kde reformační
 představy o člověku vytvářejí náběh k demokracii

Středomořské země, ale i středoevropské země se brání demokracii,
 ale tradiční řád i tam odumírá, potřebují nový řád
 sázejí na **právní stát**,
 nahrazují autoritu církve a návyku

**Formalismus: pojetí morálního zákona v nás, jasného jak hvězda nad
 hlavou, absolutní brčadlo (novodobým slovem gyroskop)**

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

státy, systémy přijímají představu morálního zákona z potřeby nahradit autoritu církve, případně také a udržet privilegia privilegovaných, avšak filosofická otázka:

proč přijímají prostí lidé?

jaký důvod mají ve zkušenosti, v prožitku?

Jak prožívají lidé morální závaznost?

To je otázka pro fenomenologii, pro pochopení smyslu zážitků, ne pro sociologický popis potřeb

Odbočení:

fenomenologie: nenechte si nakukat láryfáry, duchařinu!

Jde o to, že skutečnost našich životů není „objektivní“ skutečnost“ podle přírodovědy (to je abstrakce), nýbrž prožívaná skutečnost (která se jeví, tedy fenomén.

Tato skutečnost má svoji logiku: naše prožívání není chaotické, libovolné, má svoji strukturu neboli logos

Popis struktury prožívaného světa je **fenomeno-logie popis toho, jak se svět života rýmuje**

Kdo nemá jasnou představu, nemůže jasně vysvětlit, avšak přesto vysvětluje o sto šest - POZOR NA NĚ!

zpět k věci

- Jak prožívají lidé zážitek morální závaznosti?

Někteří vůbec ne - chápou jen JáJáJá

jenže jsou i lidé, kteří nejednají ze zisku, ani z tužby po něčem, nýbrž **z prostého pocitu povinnosti** -

konat dobro protože je dobré: třeba sebere pohozený papír

Tato motivace už u utilitaristů:

utilitarismus předpokládá procítěnou povinnost konat dobro:

kdyby zásada největšího blaha byla jen teoretická úvaha, nic by se nestalo

proč se vůbec chovat morálníě? ano, prožíváme radost z dobra, máme pocit uspokojení z naplněné povinnosti a tudíž naplnění

avšak neusilujeme o „naplnění“, usilujeme o dobro - a pocit naplnění prožíváme následně

Proč Schweitzer do Afriky? nejen protože tím vytváří nejvíc blaha, ale protože má pocit povinnosti vytvářet blaho

pocit povinnosti vůči dobru:

dobro zasluhuje, aby bylo děláno,

já osobně prožívám pocit naplnění, když je konám

To je základ formalistické etiky:

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

vychází z povinnosti konat dobro, kterou poznáváme čistým rozumem

Kant nejznámější příklad, ale i Kant představuje jen jeden příklad **formalismu** neboli **deontologické etiky**, od deontos, správný, etika, která nevychází z toho, co je dobré (příjemné, pozitivní, „fajn“ nýbrž z toho, co je správné

* * *

Formalistická etika neboli deontologická etika založená na správnosti

předpokládá správnost, tedy že svět není náhodný či jen příčinně určený, nýbrž že svět má svůj mravní řád (může být Boží, přirozený, ale je tu řád) **něco je správné, něco ne**

již naše lidství nás morálně zavazuje:

protože jsem člověk, nemohu se chovat „jako zvíře“
urvat co mohu, být bezohledný (ač zvířata se tak nechovají!)

Mám své místo v uspořádání světa: mohu cokoliv, ale ne všechno se sluší (I Kor 6,12)

O pocitu povinnosti:

Lidé sobečtí (tzv. „jájové“) mají jen pocit nároku či „práva“

odbočení: obvykle lidé neschopní cítit bolest nedovedou cítit soucit!

avšak i „jájové“, kteří se domáhají svého „práva“, tím doznávají, že tu je určitý řád (podle kterého „mají právo“

běžní lidé mají pocit povinnosti (třeba nepohodit odpad) a tím dosvědčují zážitku řádu

Proč máme pocit povinnosti? Nezáleží na tom!

Bůh? Příroda? Genetický vývoj? Výchova ve společnosti? To všechno přispívá, ale pro etiku je základní skutečnost, že tomu tak je, ne dohady, proč tomu tak je

je to **základní lidská zkušenost/skutečnost**

⇒ Kant píše o imperativu: rozum nás vede k uvědomění povinnosti

lidově, **žijeme s pocitem „měl bych“**

(policie ve zpětném zrcátku, setkání s šéfem na dovolené)

tak či onak, pocit povinnosti neboli **imperativ**

imperativ obvykle ve formě „měl bych, aby“

je **podmíněný:**

pokud chceš, pak bys měl...

z toho vychází pocit relativismu:

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

na „měl bys, aby“ můžeme vždy odpovědět děkuji, nechci – pak podmíněný imperativ ztrácí platnost

Jenže známe i pocit prostě měl bych
absolutní závazek vůči dobru

To Kant nazývá KATEGORICKÝ IMPERATIV: ABSOLUTNÍ ZÁVAZEK

* * *

⇒ Jenže ... co je absolutní „dobro“?

Všechno se může zvrtnout ve zlo
(Příklad: penicilin a přelidnění)

DOBRÁ VŮLE

**Až na jedno: dobrá vůle zůstává dobrou,
i když se výsledky úplně zvrtnou**

Lékař, který zachránil malého Adolfa paní Hitlerové
z Braunau nad Innem, udělal dobrý čin, bez ohledu na
následky

nemůžeme požadovat dobré výsledky, ale můžeme požadovat
dobrou vůli: „snažil se, seč mohl“

**Dobrá vůle je to jediné, co nám nikdo nemůže vzít, ani nepřízeň
osudu – i to je jen zdravý rozum**

* * *

⇒ Jenže...kdy je vůle „dobrá“?

Nestačí přát si dobré následky
příklad škrtiče kolem krku – zas problém nevšemohoucnosti,
nevševědoucnosti

**Aby dobrá vůle byla dobrá o sobě, byť se shrknul svět, ať svět dělá
co chce, musí být zcela nezávislá na světě
tedy na okolnostech**

- a aby byla nezávislá,
její dobrota se nemůže odvozovat ze vztahu ke světu,
(například z dobrých následků: ty nepředvídatelné)
- nýbrž musí být čistě formální:**
(bez ohledu na situaci), jako vůle

JEDNAT JEN Z ÚCTY K MORÁLNÍMU ZÁKONU

Pak je naše vůle dobrá, bez obav, že se něco zvrtně,
máme čisté svědomí, víme, že to, co děláme, děláme jen z čiré
povinnosti konat dobro

Příklad pomáhání turistům: když ošklivý a protivný, mohu si
být jistý, že můj čin je dobrý, motivovaný jen dobrou vůlí,
to znamená, vůlí z úcty k morálnímu zákonu

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

Odtud představa, že co je příjemné, nemůže být dobré
Není tomu tak!!! (a vím, že na střední škole se to někdy učí, ale není tomu tak). Jde jen o to, že

Pokud jedním se zálibou, nemohu si být svou motivací jistý: nikdy nevím, zda jsem opravdu jednal jen z úcty k morálnímu zákonu

Ale možné to je: nabídnu se, že pomohu protivnému studentovi, na poslední chvíli to šéf prohodí, dostanu na starost dobrého a s radostí s ním pracuji
 ale vím, že jsem se hlásil jen z úcty k mravnímu zákonu

Opravdu, mylný je dojem, že čin je dobrý jen tehdy, když je nemilý - ne tak. Mohu mít i radost z konání dobra, jen to nesmí být mým důvodem. Důvod jen úcta k morálnímu zákonu.

Všimněte si:

Formalistická etika se shoduje s naším zážitkem!

Tak to prožíváme, a pokud vám někdo vykládal Kanta tak, že jste ve formalistické etice nepoznali sami sebe, špatně ho vykládal!

Spíš utilitarismus vyžaduje úsilí, protože v nás doznívá minulost a musíme se učit minulost odpouštět
 Formalismus odpovídá zkušenosti:

Souhrn to ukáže:

- ⇒ (i) žijeme s pocitem povinnosti, závazku konat dobro (bez ohledu na zdroj)
- ⇒ (ii) dobro je na světě podmíněné - až na jedno: dobrou vůli
- ⇒ (iii) dobrá vůle je dobrá, když je správná, tj. odpovídá měřítku

A nezávisle na Kantovi to je základní zkušenost lidstva: v kosmu je správnost a já bych měl...

* * *

Jenže kde vzít měřítko té správnosti?

Kde vzít ten „morální zákon“, na který se váže povinnost i další?

Kant odvozuje „morální zákon“ z **důstojnosti bytosti rozumové**
Rozum mi ukazuje, že (prý) morálním zákonem je

⇒ **Zaprvé: Jednej tak, aby sis mohl přát, aby se zásada tvého jednání stala univerzálním zákonem.**

⇒ **Čili jinými slovy: Chovej se k lidstvu, v sobě či v druhém, jako k cíli a ne jen k prostředku.**

Fajn, ale co to má znamenat?? - ne, jak to zapadá do Kantova systému, ale o čem v naší prožívané skutečnosti je tu řeč?

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

Nerozumíte, když umíte opakovat fráze. Rozumíte, když si to dovedete promítnout do své zkušenosti

Nejprve: co je to „rozumová bytost“? Co je rozum?

Obvykle si rozum představujeme jako jakousi nehmotnou věc, která vyměšuje myšlenky jako žlučník žluč;
 kdo vlastní tuto věc ve své fyzické výbavě, je pán a může vykořisťovat druhé
 (podobně věc "duše"- kdo má, kdo nemá - otřesný příklad indiánů Taíno)

Jenže to je zatuchlá teorie! My (fenomenologové) se ptáme:

co je "rozum" v prožívání?

Rozum je schopnost rozumění, tj. schopnost vytvořit si soustavnou, jasnou a spolehlivou představu o tom, jak se svět a můj život v něm rýmují

Rozumová bytost je bytost s nedostatečnou pudovou výbavou, která musí nastavovat pud reflexí:

rozum není věc, nýbrž činnost prodlužování pudu schopností vytvořit si spolehlivou představu, jak se věci rýmují

Ve vytváření takové představy, nejdůležitější soustavnost: kde jsou protiklady, člověk nemůže jednat.

Proto základní schopnost rozumu: najít soustavnost

Proto stěžejní je zásada sporu:

Věc buď je nebo není to či ono

Jednej rozumně znamená vytvořit si soustavnou představu o sobě i světě, **nebuď sám se sebou ve přii**

Příklady jak rozpolcenost sžírání, rozkládá“
 Základní potřeba: klidné svědomí

**Jednej rozumně znamená jednej soustavně!
Vyvaruj se rozporu!**

Jenže, jak poznáme, co povede k rozporu?

Na jednom příkladu nepoznáme, potřebujeme promítnout na velké plátno

Pokud se činnost jeví záhodná, i kdyby tak jednali všichni, zjevně v ní není protiklad

Neužiji laciný příklad cizoložství. Raději:
 Kdyby všichni jezdili MHD
 Kdyby všichni jezdili autem

Zkoumáme/zkoušíme zobecněním:

bylo by to soustavné, kdyby tak všichni jednali?

Odtud první verze morálního zákona: jednej rozumně znamená

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

Jednej tak, aby z toho nevzešel protiklad, kdybys si to přál pro všechny

(Či Kantovými slovy, aby sis mohl přát princip svého jednání jako obecný zákon)

Příklad lhání: kdyby všichni lhali, nikdo by nemohl lhát
 všimněte si: nejde o to, že by to bylo nevýhodné,
 nýbrž o to, že by to nebylo možné: obsahuje protiklad
Proto vím, že to není správné

Příklad lékaře s diagnosou, ztrácí věruhodnost

Příklad handrkování na trhu: už nikdo nelže, protože rozumíme, jaká je cena

„Vypomoz si lži“ popírá samo sebe, nese v sobě rozpor - a proto je nemorální

Nerozumné (rozporné) jednání je jednání v rozporu s rozumem, proto je i nemorální

Příklad:dohonit a předhonit západ -
 konzumní orientace ničí sebe sama

Proto Kant:

Fiat iustitia, pereat mundus

Zcela nezávisle na Kantovi, ukazuje se, že rozporné jednání nás ničí, není hodné člověka a je nemorální

* * *

Ale co druhá zásada,

jednej tak, abys se ke každému choval jako k cíli, ne jako k prostředku?

Kantovo zdůvodnění je čistě teoretické:

Důstojnost rozumu je taková, že bytost obdařená rozumem nikdy nemůže být pouhým prostředkem

Zacházet s rozumnou bytostí jako s prostředkem není rozumné
 (Ing. Hamouz užívá dr. Čeňkovou jako prostředek proti své býv. manželce)

Jenže o čem je řeč ve zkušenosti/skutečnosti?

Potřebujeme malou fenomenologii způsobu, jak se vztahujeme k lidem:

⇒ jsou bytosti, k nimž se vztahujeme s úctou a dobrou vůlí,
 cítíme, že mají smysl, hodnotu „o sobě“ - pan profesor
 a jiné, které považujeme jen za nástroj - sekretářka

Porovnejte vztah šlechtice k šlechticům - a k poddaným
 Vztah k lidem - k mužům a k ženám

Zaznamenejte rozdíl!

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

⇒ Teď otázka: proč ten rozdíl? Je to, protože jsou dva druhy bytostí?

ne, jsou jen dva druhy vztahů!

Naši předkové rozlišovali: naše/cizí,
k našemu s úctou, z cizího krev neteče
postupně se okruh rozšiřuje: Izraelité, stoikové, dnes
na všechny bytosti
něco může být potrava, ale ne surovina, to nikdy, nikdy
bezohledně

Proto je plýtvání těžký hřích:
když sním pumpkin (dýni), užívám
když nechám shnit a vyhodím, neúčta

**V zásadě: jednat s druhým jako s cílem znamená jednat s ním s úctou
a s láskou, dobrou vůlí
uznat svébytnost, přesto vstřícnost**

To se nemůže vztahovat jen na určité bytosti, nýbrž na vztah ke všem a ke všemu:
nejsme páni, jsme jedním z živočišných druhů, lišíme se
svobodou, a to znamená odpovědností -
to je formalistický argument pro ohled ku
zvířatům, ač Kant vztažení na mimolidské
vylučuje, má představu mysli jako mozku,
res cogitans)

Kant sám žil ve věku vulgárního antropocentrismu, nedomyšlel do konce

Jenže nám nejde o Kanta, nýbrž o deontologickou etiku jako takovou, a tudíž potřebujeme domyslit až do konce:

úcta ke všemu životu - morální zákon pro orientaci ve zmatku světa

* * *

Základní vztah formalismu a utilitarismu: tam, kde selhává formalismus, na př. v rozporu dvou stejně nepopřítelných zákonů, tam se obracíme k utilitarismu (ke konsekencialismu, k následkům:

Když musí někdo zemřít, ať co nejméně (příklad autobusu)

Avšak je tomu naopak, když selhává konsekencialismus, (následky nepředvídatelné), obracíme se k formální zásadě

Příklad dobré známky z milosti: student nevyletí z medicíny, ale co se naučí? Že šidit se dá? Nevím, co se naučí, proto bez ohledu na následky, budu se snažit známkovat spravedlivě.

Příklad Beneše za Mnichova:

nemožnost vykoumání následků, nevyzpytatelné, nepředvídatelné: pokus o vychytračení, taktizování situace nutně selhává, ČSR se ocitá na straně Sovětů

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

Ale kapitulace vede k rozporu: stát popírá svou vlastní morální autoritu. Nemůžeme odhadnout následky, avšak **můžeme jednat podle morálního imperativu**

Legenda o Masarykovi, který by prý řekl: „Tož budeme sedlati“ - pochybuji o tom - M nebyl hazardér, ale byl člověk 19. století!

Zatím formalistická etika prokazuje, že absolutistická etika nemusí být prostě tupý tradicionalistický konservatismus:

morální zákon může být zákon rozumu

Příště, co s následky absolutistické etiky?